

A Töketeresesi járás oktatási helyzete a 19. században és a 20. század elején

ARANKA T. SÁPOS

371(437.679=945.11)“18/19“

THE EDUCATIONAL SITUATION OF THE TREBIŠOV DISTRICT IN THE 19TH CENTURY AND AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Schooling in the Trebišov district in the 19th C and at the beginning of the 20th C. The impact of Ratio Educationis (1777) on the further formation of education. The Act on Peoples' School (1868). Religious schools (Roman Catholic, Reformed, Greek Catholic, Israelite). State schools, village schools, private schools. Formation of the number of school teachers and students. The level of basic education. The ability to read and write.

A népművelés alapfeltételét a történelem során mindig az iskolák biztosították. Zemplén vármegyében már a legrégebbi időkben is fellelhetők az iskolák nyomai. A kereszténység egyre erőteljesebb térhódításának következtében monostorok, apátságok, prépostságok épültek a vármegyében, melyek a hittérítésen, betegápoláson kívül neveléssel is foglalkoztak. Mint iskolai székhelyek az Árpádok korában a községi plébániák, a zempléni és zombori főesperességek, továbbá a többi egyházi intézetek, nevezetesen a szerencsi apátság, a leleszi, darnói és turuli (toronyi) prépostságok szerepeltek. A szerencsi monostori iskola alapítói bencés szerzetesek voltak, akiknek iskolája 1294-ben már létezett. A leleszi prépostság 1180 táján alakult, s iskolája a mohácsi vészig (1526) fennállt a premontreiek vezetésével. Hasonlóan a premontreieké volt a darnói iskola, melynek első említése 1336-ból való.¹ Felsőbb fokú iskola nyomát is megtaláljuk 1526-ig Sárospatakon a Szent Ágoston-rendi szerzetesek kezében.² Az iskolák fölött a főfelügyeleti jog természetesen a királyé volt, aki azt az egyházi hatóságok által gyakorolta. Már az 1548. évi országgyűlés is elismeri a főpápa nevelésügyi hatáskörét. A tanítást természetesen így a lelkészek végezték, külön tanítói állások idővel nagyobb községekben jöttek létre. A szerzetesrendek mellett a plébániák is működtettek iskolákat. Plébániái iskolák természetesen mindazon községekben léteztek a mohácsi vész előtt, ahol lelkészségek fennálltak.

A pápai jegyzékek szerint a legkorábban működő iskolák a régióban a következő községekben voltak: Bacska, Barancs, Battyán, Bély, Boly, Céke, Gálszécs (1337), Királyhelmece, Lasztóc (1342), Nagytárkány, Nagykövesd, Perbenyik, Ruzska, Töketeres (1330), Véke, Zemplén.³

A római katolikus iskolákon kívül a mohácsi vész előtt a görög katolikus ruténeknek is voltak plébániái iskoláik (1352-ből), ezekről azonban nem maradtak fenn részletesebb adatok. Ami biztosnak mondható, ahol „oroszl” jövevények megtelepedtek és lelkészségeket szerveztek, ott iskolákat is alapítottak.

A 16. században a mohácsi vész és a reformáció térhódítása miatt sok római katolikus iskola megszűnik, egy részüket átveszik a protestánsok, és új iskolákat létesítenek. Töketerebesén, Homonnán, Szerencsen, Tályán 1530–1531 körül megszűnnek a szerzetesi iskolák, s így azokat a protestánsok vezetik tovább.

A 17. század, az ellenreformáció kora felszámolja a protestáns iskolák többségét. Az egyházaknak a fennmaradásért és hatalomért folytatott küzdelmeit megérik az iskolák Zemplén vármegyében is. Amelyik felekezet hatalomhoz jutott, az azonnal megszüntette a másik iskoláját. A kegyurak vallási meggyőződése is sokat ártott, mert ha megvonták az anyagi támogatást, az iskolák is kénytelenek voltak bezárni kapukat.⁴

1777-ben Mária Terézia kiadja a *Ratio Educationist*, amely a „nemzeti művelődés egységének” eszméjével igyekezett összhangba hozni az iskolatípusokat, kevés eredménnyel, de bizonyos irányt mutatott az iskolák szervezetében, tananyagában. A korabeli iskoláknál a hangsúly mindinkább az állami felügyelet fontosságára helyeződött. Ebben a században a zsidó iskolák nyomait is megtaláljuk a vármegyében, ezek közül a mádi volt a legjelentősebb.

Az iskolalátogatás nem volt kötelező, a *Ratio Educationis* csak óhajtotta, hogy a gyermekek látogassák az iskolát. Négyféle elemi iskola működött: falusi, mezővárosi, nagyvárosi és egyházi. Tanították a vallást – mindenkor a lelkész –, az írott és nyomtatott betűket, a szótagolást, az olvasást és a számolás elemeit.⁵ Ez a kör bővült iskolatípusok szerint a német, latin nyelv, természettan, mérés, rajzolás, ének, levélírás, naptárkészítés stb. tantárggyal.

A Zemplén vármegyében – a *Ratio Educationis* alapján – 1777-től megindult iskolaszervezési munkálatok közben több intézkedés történt:

1. 1778-ban a királyi helytartótanács felszólította a vármegyét, hogy az elemi népiskolákról (*schola natinalia*) a kassai tankerületi főigazgatóságnak jelentést tegyen.

2. 1780-ban a helytartótanács arra kérte a vármegye illetékeseit, hogy iskolákat vegyék számba. Az iskolák összeírása terén Zemplén vármegye már ezt megelőzően intézkedett. Az 1773. évi összeírás csupán a Varannói járás iskoláit írta össze, de más iskolák is érintve voltak, tehát megyei jellegűnek tekinthető.

Soós Pál járási szolgabíró összeírásából tudjuk, hogy a régió mely falvaiban működtek iskolák, és hány tanuló látogatta őket.

1. Katolikus iskolák működtek: *Töketerebesén* (1773) – az iskolát 6 tanuló látogatta, az írást és olvasást tótul (szlovákul) tanították. A tanító javadalmát a pálos szerzetháztól kapta. *Nagyazarban* (1771) télen 6 gyermek járt iskolába. *Pelejtén* (1760), *Cékén* (1740) létezett iskola, de tanítója nem volt. *Gálszécsen* (1760) 8, *Parnón* (1759) 10, *Szilvásújfalun* (1768) 7 tanuló járt rendszeresen iskolába. *Királyhelmece*n 14 fiú és leány látogatta az iskolát. Írást, olvasást és hitoktatást tanultak. *Nagykövesden* a tanítói állás nem volt betöltve, így senki sem látogatta az iskolát. *Leleszen* az iskolába 30 gyermek járt. Magyarul tanultak írni, olvasni és latinul deklinálni és konjugálni. Hetenként kétszer hittant is oktattak.

2. Református iskolák működtek: *Kazsuban* 1772 óta állt fenn az iskola épülete, de tanító nem volt. *Hardicsán* (1770) 4 tanuló, *Zemplénben* (1766) 10 tanuló, *Csarnahón* (1770) 4 tanuló, *Nagytoronyán* (1769) 6 tanuló járt iskolába, s ezek magyarul írni és olvasni tanultak. *Ladmócon* (1777) 35 tanuló látogatta az iskolát, s itt nemcsak írni és olvasni, hanem latinul „declinálni” is tanultak. *Csarnahón* 20, *Nagy-*

báriban 10, Borsiban 12, Ladmócon 18, Nagytoronyán 8, Kistoronyán 14 tanuló vett részt az oktatásban. Kíségésben 20 tanuló, Szentesben pedig 16 tanuló sajátította el az írás és olvasás alapjait.

3. Görög katolikus iskolák: A vármegyében összesen 38 községben volt görög katolikus iskola, ebből a régió területére a következők estek: Terebesen (1770) 4 tanuló járt iskolába, aki olvasást és katekizmust tanult, Gálszécsen (1750) 10 tanuló tanult olvasni, Sztankócon (1763) 5 tanuló imádkozni és katekizálni tanult, Szécsudvaron (1765) 4 tanuló volt, akiket írásra és imádkozásra tanítottak, Bacskón (1766) 5 tanuló járt iskolába, a tanítás tárgyát olvasás és ima képezte. Bodzásújlakon (1770) orosz ábécét és zoltárokat tanult 7 gyermek, Vécse (1751) 2 tanuló járt iskolába, hol olvasást és katekizmust tanult. Hardicsán (1773), Nagyruszkán (1769), Isztáncson (1769), Tarnókán (1770) volt iskola, de nem volt tanító.

Az összeírások alapján a 18. században a régióban mind a három legnagyobb felekezet működtetett iskolákat, melyekben az írás, olvasás és a hittan tanításán volt a hangsúly. Új görög katolikus egyházközségek létesítésével együtt újabb iskolák alakultak Zemplén vármegye területén a 17. század végén és a 18. század folyamán (sok helyen ezek közül már jóval korábban is működtek), például az alábbi településeken: Bodrogszerdahely (1789), Kisdobra (1757), Leleszpályán (1777), Bacskó (1788), Sztankóc (1805), Szécsudvar (1820), Vécse (1790), Zebegnyó (1743), Bodzásújlak (1784), Cselej (1764), Hardicsa (1796), Isztáncs (1777), Kolbaszó (1711), Gálszécs (1753), Lasztóc (1770), Magyarizsép (1770), Nagyruszká (1790), Szécskeresztur (1700), Töketeremes (1730), Céke (1770), Nagytoronya (1828), Velejte (1766), Zemplén (1796).

A 17. és 18. században a görög katolikus iskolák gyarapodása mellett a római katolikus iskolák száma is növekedett. Az új parókiák mellett természetesen iskolák is létesültek, a következő helyeken: Barancs (1755), Céke (1779), Gálszécs (1729), Imreg (1753), Lasztóc (1712), Nagyazar (1718), Nagykázmér (1718), Parnó (1718), Pelejte (1762), Szilvásújfalu (1744), Töketeremes (1763), Battyán (1719), Boly (1777), Királyhelme (1757), Lelesz (1722), Nagykövesd (1763), Nagytárkány (1771), Rad (1636).⁶

Az összeírások alapján a 18. században a régióban megközelítőleg 77 felekezeti iskola működött, melyből római katolikus 29, görög katolikus 34, református 14 volt. Természetesen az összeírások csak nagy vonalakban utalnak az iskolák számára, de ha pontos adatok birtokában lennénk, akkor sem tudnánk követni az iskolát látogató diákok számát, műveltségük színvonalát. Megállapíthatjuk azonban, hogy a régióknak majdnem minden falvában meg volt az esély az alapműveltség elsajátítására, az írni-olvasni tudás megszerzésére.

A 19. században megfigyelhetjük az iskolák fejlődését és számuk növekedését. A vármegyében nagyobb településeken óvodák és leányiskolák is létesültek. Az új *Ratio Educationis Publicae* 1806-ban már gondol a nőnevelésre,⁷ és elrendeli az iskoláztatást 6–12 éves korig, a vasárnapi ismételőiskolával együtt. Mind a katolikus, mind a protestáns iskolák egységesebb szervezést mutatnak, az előbbi az új *Ratio Educationis Publicae* alapján, az utóbbi önkormányzati jogánál fogva.

A vármegye elemi iskolái között, színvonal tekintetében, első helyen az izraelita iskolák állnak, s ezek után következnek az állami,⁸ községi, református, római katolikus, ágostai hitvallású evangélikus és a görög katolikus iskolák. Az 1868. évi

nagyszabású iskolatörvény Zemplén vármegyében is fellendítette a nevelésügyet. Rohamosan haladt előre a népoktatás a vármegye nem magyar ajkú lakosságának körében is. A görög katolikus lakosságú rutén⁹ és tót¹⁰ (szlovák) falvak egész sorában épültek az új iskolák. Számos helyen bővítették a római katolikus, evangélikus, református és izraelita iskolákat, s ezzel együtt növekedett a tanerők száma is.

Magyarországon az általános tankötelezettséget az 1868. évi XXXVIII. tc. írta elő.¹¹ Ez a törvény hosszú évtizedekre meghatározta az elemi népoktatás szervezését, magában foglalva a 6 évfolyamos elemi iskolát, a 3 évfolyamos általános és gazdasági ismétlőiskolát, valamint a 4 évfolyamos polgári iskolát. Zemplén vármegyében 1872-ben felépül az első két állami iskola Kazsu és Mád községben, megindul a felekezeti iskolák „elközségesítése”, illetve az állami és társulati iskolák tömeges szervezése.

A dualizmus időszakában – négy évtized alatt – az alapfokú oktatásban dolgozó pedagógusok száma megkétszereződött, úgyszintén az állami és községi elemi iskolák aránya 1907-ig az 1868. évi néhány százalékról több mint 22%-ra nőtt, a felekezetié pedig 95%-ról 76%-ra csökkent.¹² A vasárnapi iskolák továbbfejlesztésével épültek ki az iparos- és kereskedőtanonc-iskolák a 19. század végére. Az 1868-as népoktatási törvény hívta életre a polgári iskolákat. Gyors terjedésükre jellemző, hogy számuk az ország akkori területén az 1880. évi 101-ről 1915-ig 538-ra emelkedett.

A tanügyi statisztika a következő képet mutatja Zemplén vármegyében¹³ a népoktatási törvény életbe lépése után:

I. 1869 – a vármegye összlakossága 292 711 fő. Ebből a tanköteles gyermekek száma 48 063. Vallási megoszlásuk: 17 53 római katolikus, 15 413 görög katolikus, 22 görögkeleti, 9678 református, 1001 ágostai hitvallású evangélikus, 4096 izraelita. Anyanyelvi megoszlás: magyar 21 653, tót (szlovák) 15 340, rutén 9635, német 1435. A 48 063 tanköteles közül tényleg iskolába járt 21 894. Az anyanyelvet tekintve: magyar 9250, német 291, tót (szlovák) 7201, rutén 5152. A tankötelesek 45,61%-a járt iskolába. Összesen 439 tanító volt. Ebből főállású 408, segéd 31. A 439 tanítóból képesített volt 137, képesítetlen 302. Magyarul folyékonyan beszélt 205, keveset 64, nem beszélt magyarul 170 egyén. A vármegye 447 községe közül 91 községben nem volt iskola.

II. 1879 – a vármegye összlakossága 292 871 fő. Ebből a tanköteles gyermekek száma 55 162. Ezek közül iskolába járt 33 594. Az iskolába járók vallási megoszlása: 12 178 római katolikus, 11 223 görög katolikus, 5397 református, 785 ágostai hitvallású evangélikus, 4011 izraelita. Az anyanyelvet tekintve: magyar 12 551, német 1316, tót (szlovák) 12 943, rutén 6790 fő. Iskolába járt a tankötelesek 60,82%-a.

A vármegyében 451 népiskola működött. Az iskolák tanítási nyelv szerinti megoszlása a következőképpen alakult: magyar 203, tót (szlovák) 85, rutén 63, magyar–német 3, tót (szlovák)–magyar 50, rutén–magyar 47. A tanítók száma összesen 484 volt. Ebből képesített 229, képesítetlen 255. Főállású 462, segéd 22. Magyarul folyékonyan beszélt 337, keveset 54, semmit 93 egyén. A vármegye 447 községe közül 83 községben nem volt iskola.

III. 1899 – a vármegye lakosainak száma 327 604 fő. A tankötelesek száma 59 762, ebből az iskolát látogatta 46 270 fő, a tankötelesek 76%-a. Vallási hovatartozás szerint így oszlottak meg: római katolikus 15 994, görög katolikus 16 870, református 8274, ágostai hitvallású evangélikus 1142, izraelita 3990. Az anyanyelvet tekintve: magyar volt 21 920, német 734, tót (szlovák) 15 628, rutén 7931, egyéb 57.

Az iskolák száma a vármegyében 457. Ebből magyar tanítású nyelvű 277, tót (szlovák) 28, rutén 20, tót (szlovák)–magyar 91, rutén–magyar 41.

A tanítók száma a vármegyében 439, ebből képesítetlen 89. Főállású 522, segéd 6. A nyelvet tekintve: tiszta magyar 404, hibásan beszél magyarul 91, keveset 19, semmit 14. A vármegye 451 községe közül az 1899. évben 77 község tankötelesei iskolahiány miatt nem részesültek rendszeres oktatásban.

IV. 1904 – a népoktatás a következő fejlődést mutatja: A tanköteles gyerekek száma 65 108. Ebből iskolába járt 55 180, vagyis a tankötelesek 85%-a. Magyar volt 28 220, német 734, tót (szlovák) 17 328, rutén 8898. Elemi iskolák száma: 473. Tanítási nyelvét tekintve: magyar 329, tót (szlovák) 9, rutén 13, tót (szlovák)–magyar 90, rutén–magyar 32. A tanítók száma a vármegyében összesen 602. Ebből magyar anyanyelvű 589, keveset beszélt magyarul 10, nem beszélte a magyar nyelvet 3. Képesített volt 578, képesítetlen 24. 64 kisközség tanköteles gyermekei nem részesültek oktatásban. A vármegyének volt: 1 állami tanítóképző intézete, 2 polgári leány-, 2 polgári fiú-, egy felsőbb leány-népiskolája, 473 elemi iskolája, 8 iparos tanonc-, 1 kereskedő tanonc-, 1 cukorgyári munkásképzője, 31 gazdasági ismétlő iskolája és 31 kiseddővő intézete. A vármegyében levő összes népoktatási intézetekben működő tanárok, tanítók, tanítónők, óvónők és óraadók száma összesen 726 volt.

Sajnos, a vizsgált régió iskoláiról ilyen jellegű részletes kimutatással nem rendelkezem. Amiről számot adhatok ezen a téren, azt a „Zemplén” naptáiraiban felsorolt iskolák kimutatásai alapján állítottam össze. Az innen gyűjtött adatok a következőket árulják el a régió iskoláinak és tanárainak számáról:

1896-ban az iskolák száma 78, a tanárok száma 91 fő,
1900-ban az iskolák száma 90, a tanárok száma 107 fő,
1905-ben az iskolák száma 95, a tanárok száma 114 fő,
1911-ben az iskolák száma 74, a tanárok száma 128 fő.

A falvankénti és iskolatípusonkénti lebontás a következő képet mutatja a régióban 1896-ban, 1900-ban, 1905-ben.

Evangélikus, református iskolák megoszlása településenként 1896-ban:

1. Biste	9. Garany	17. Örs
2. Kistoronya	10. Kistárkány	18. Kiskövesd
3. Szőlőske	11. Nagytárkány	19. Véke
4. Ladmóc	12. Nagygéres	20. Királyhelmece
5. Zemplén	13. Leleszpólyán	21. Gálszécs
6. Mihályi	14. Ágcsernyő	22. Hardicsa
7. Szürnyeg	15. Kisgéres	23. Cselej
8. Bodzásújfal	16. Szomotor	

Római katolikus iskolák megoszlása településenként 1896-ban:

1. Mihályi	9. Boly	17. Pamó
2. Céke	10. Szentmária	18. Visnyó
3. Bodzásújlak	11. Szinyér	19. Magyarizsép
4. Barancs	12. Zétény	20. Szilvásújfalú
5. Lelesz	13. Királyhelmece	
6. Battyán	14. Gálszécs	
7. Bély	15. Nagyzár	
8. Nagykövesd	16. Pelejte	

Görög katolikus iskolák megoszlása településenként 1896-ban:

1. Nagytörönya	11. Bodrogszerdahely	21. Cselej
2. Borsi	12. Gálszécs	22. Upor
3. Ladmóc	13. Zebegnyó	23. Isztáncs
4. Lasztóc	14. Bacsó	
5. Kolbaszó	15. Vécse	
6. Velejte	16. Techna	
7. Kiszte	17. Szécskeresztúr	
8. Bodzásújlak	18. Hardicsa	
9. Leleszpályán	19. Nagyruszká	
10. Kisdobra	20. Sztankóc	

Állami iskolák

1. Csörgő
2. Kásó
3. Szolnocska
4. Szinyér
5. Gálszécs
6. Töketerebes
7. Kazsu
8. Kelecsény

Községi iskolák

1. Perbenyik
2. Bodrogvécs
3. Egres

Magániskolák

1. Bodzásújlak

1. táblázat. *Iskolák és tanítók száma 1896-ban*¹⁴

Összesen	Iskolák száma: 78	Tanítók száma: 91
Evangélikus református iskola	23	23
Római katolikus iskola	20	24
Görög katolikus iskola	23	24
Állami iskola	8	16
Községi iskola	3	3
Magániskola	1	1

Evangélikus, református iskolák megoszlása településenként 1900-ban:

1. Nagytörönya	13. Bodzásújlak	25. Királyhelmece
2. Kistorönya	14. Garany	26. Kisazar
3. Szőlöske	15. Kistárkány	27. Hardicsa

4. Csarnahó	16. Nagygéres	28. Magyarizsép
5. Ladmóc	17. Pólyán	29. Lasztóc
6. Zemplén	18. Ágcsernyő	
7. Mihályi	19. Kisgéres	
8. Kolbaszó	20. Bodrogszentes	
9. Biste	21. Szomotor	
10. Imreg	22. Örös	
11. Szürnyeg	23. Kiskövesd	
12. Magyarsas	24. Véke	

Római katolikus iskolák megoszlása településenként 1900-ban:

1. Mihályi	9. Lelesz	17. Szinyér
2. Nagykázmér	10. Bacska	18. Zétény
3. Céke	11. Battyány	19. Királyhelme
4. Imreg	12. Bély	20. Nagyazar
5. Szürnyeg	13. Nagykövesd	21. Kisazar
6. Garany	14. Boly	22. Pelejte
7. Barancs	15. Rad	23. Parnó
8. Nagytárkány	16. Szentmária	24. Visnyó
		25. Szilvásújfal

Görög katolikus iskolák megoszlása településenként 1900-ban:

1. Csörgő	11. Pólyán
2. Borsi	12. Kisdobra
3. Zemplén	13. Vécse
4. Lasztóc	14. Szécsudvar
5. Kolbaszó	15. Szécskeresztúr
6. Céke	16. Hardicsa
7. Velejte	17. Nagruszka
8. Kasó	18. Sztankóc
9. Kiszte	19. Magyarizsép
10. Bodzásújlak	20. Upor
	21. Isztács

Izraelita iskola 1900-ban:

1. Királyhelme

Állami iskolák

1. Csörgő
2. Legenye
3. Velejte
4. Szolnocska
5. Szinyér
6. Töketeremes
7. Kazsu
8. Cselej
9. Kelecseny

Községi iskolák

1. Perbenyik
2. Bodrogszerdahely
3. Egres
4. Kozma

Magániskolák

1. Bodzásújlak

2. táblázat. *Iskolák és tanítók száma 1900-ban*¹⁵

Összesen	Iskolák száma: 90	Tanárok száma: 107
Evangélikus református iskola	29	30
Római katolikus iskola	25	29
Görög katolikus iskola	21	22
Izraelita iskola	1	2
Állami iskola	9	15
Községi iskola	4	5
Magániskola	1	1

Evangélikus, református iskolák megoszlása településenként 1905-ben:

1. Nagytoronya	16. Kistárkány
2. Kistoronya	17. Ágcsernyő
3. Garany	18. Bacska
4. Imreg	19. Bodrogszentes
5. Szürnyeg	20. Kisgéres
6. Ladmóc	21. Szomotor
7. Szőlőske	22. Perbenyik
8. Csarnahó	23. Lelesz
9. Nagybári	24. Pólyán
10. Zemplén	25. Örös
11. Mihályi	26. Kiskövesd
12. Lasztóc	27. Nagygéres
13. Kolbaszó	28. Magyarizsép
14. Biste	29. Hardicsa
15. Királyhelmece	

Római katolikus iskolák megoszlása településenként 1905-ben:

1. Garany	10. Bély	19. Zétény
2. Baranca	11. Bacska	20. Gálszécs
3. Céke	12. Battyán	21. Magyarizsép
4. Magyarsas	13. Lelesz	22. Szécskeresztúr
5. Mihályi	14. Nagykövesd	23. Nagyazar
6. Nagykázmér	15. Rad	24. Pelejte
7. Velejte	16. Boly	25. Parnó
8. Királyhelmece	17. Szentmária	26. Visnyó
9. Nagytárkány	18. Véke	

Görög katolikus iskolák megoszlása településenként 1905-ben:

1. Nagytoronya	14. Gálszécs
2. Borsi	15. Zebegnyő
3. Bodzásújlak	16. Bacskó
4. Céke	17. Magyarizsép
5. Zemplén	18. Upor
6. Lasztóc	19. Isztáncs

7. Kolbaszó	20. Szécskeresztúr
8. Velejte	21. Sztankóc
9. Kásó	22. Kazsu
10. Kiszte	23. Nagyruszka
11. Kisdobra	24. Vécse
12. Perbenyik	25. Szécsudvar
13. Pólyán	

Állami iskolák

1. Csörgő
2. Bodzságújlak
3. Legenye
4. Gercsely
5. Bodrogszerdahely
6. Szolnocska
7. Szinyér
8. Gálszécs
9. Cselej
10. Kelecseny
11. Töketerebes
12. Kazsu

Községi iskolák

1. Egres

Magániskolák

–

3. táblázat. *Iskolák és tanítók száma 1905-ben*¹⁶

Összesen	Iskolák száma: 95	Tanítók száma: 114
Evangélikus református iskola	29	30
Római katolikus iskola	26	32
Görög katolikus iskola	25	26
Görögkeleti iskola	1	1
Izraelita katolikus iskola	1	1
Állami iskola	12	23
Községi iskola	1	1
Magániskola	1	1

4. táblázat. *Iskolák és tanárok száma 1890 és 1911 között a régióban*

Összesen	Iskolák száma	Tanárok száma
8. században	77	–
1890	11	12
1896	78	91
1900	90	107
1905	95	114
1911 ¹⁷	74	128

A csekély és egyben pontatlan adatok alapján is kijelenthetjük, hogy az 1868. évi népiskolai törvény a régióban fontos változásokat eredményezett. Míg az iskolák száma ingadozott, addig a tanítók száma fokozatosan növekedett. A felekezeti iskolák száma éppúgy növekedett, mint az állami iskoláké.

Az alpműveltség (írás-olvasás) a számok tükrében

A kiegyezés időszakában lezajló társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés a társadalom kulturális igényeit is befolyásolta. Az iskolázottságon belül a legnagyobb figyelmet az elemi fokú oktatás igényelte, mivel 1869-ben Magyarország 6 éven felüli férfi népességének 40,8%-a, női népességének 25,01%-a tudott csak írni-olvasni. A rossz arány megszüntetése érdekében a kiegyezés után bevezették az általános tankötelezettséget, melyet az 1868. évi XXXVIII. tc. írt elő.¹⁸ Ez a törvény hosszú évtizedekre meghatározta az elemi népoktatás szervezetét, magában foglalva a 6 évfolyamos elemi iskolát, a 3 évfolyamos általános és gazdasági ismétlőiskolát, valamint a 4 évfolyamos polgári iskolát.¹⁹ Az elemi népiskolai hálózat a kiegyezést követően negyed évszázad alatt gyorsan és folyamatosan fejlődött. Míg az iskolák száma 1869-ben 13 788 volt, 1890-re 16 805-re emelkedett, a tanítók száma pedig ugyanezen időszakban 17 794 főről 24 908 főre gyarapodott. Így 1890-ben az ország 6 éven felüli népességének a férfiak esetében már 66,2%-a, a nőknél 46,99%-a tudott írni-olvasni.

A kiegyezés korabeli, sőt még a századforduló körüli helyzetkép is részleteiben sötétebb színárnyalatokat mutat: a kulturális alapismeret elsajátítása ebben az időszakban minden tekintetben – település, nemek, életkor, anyanyelv, vallás, foglalkozás, gazdasági-társadalmi tagozódás szerint stb. – rendkívül egyenlőtlen, szélsőséges volt.²⁰ Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a fejlődés ütemét különböző tényezők – demográfiai, települési stb. – tényezők és körülmények is fékeztek. A tanyai (és 1910-ig a hegyvidéki) települések szétszórtsága által okozott iskolázási nehézségek is kerékkötői voltak a népműveltség gyorsabb fejlesztésének.²¹

A népesség kulturális helyzetét általában az alábbi három vonatkozásban szokásos vizsgálni:

1. az írni-olvasni tudás,
2. a legmagasabb iskolai végzettség,
3. az oktatásban való részvétel szerint.

A műveltségi színvonal valóságos és pontos felmérésére a népszámlálások alkalmasak.²² A népesség műveltségi színvonalának megállapítása során a múltban a népszámlálások elsősorban az írni-olvasni tudás alakulásának a feldolgozásával nyújtanak segítséget. Az írni-olvasni tudás népszámlálásonkénti színvonaláról számot adó kimutatások szerint Magyarországon 1869-ben a kulturális szint még alaplemeiben is rendkívül elmaradott helyzetben volt.²³ A kiegyezést követő négy évtizedben az alapfokú oktatásban országos méretben jelentős előrelépések történtek. Kétszeresére növekedett az alapfokú oktatásban dolgozó pedagógusok száma. Az időszak kezdetén a legtöbb intézmény egyházi, felekezeti fenntartású volt, de hamar megindult a felekezeti iskolák „elközségesítése”, illetve az állami, társulati is-

kolák tömeges szervezése. Ennek tekintetében az állami és községi elemi iskolák aránya 1907-ig az 1868. évi néhány százalékról több mint 22 százalékra nőtt, a felekezetieké pedig 95 százalékról 76 százalékra csökkent.

Zemplén vármegye középső részén, a vizsgálat tárgyát képező régióban az 1900–1910-es népszámlálási felvételi lapok adataiból a 6 évesnél idősebb népesség írni-olvasni tudását emeltem ki. A 6 és 7 év közötti korosztály írni-olvasni tudása még nem valószínű, továbbá az írni-olvasni tudó összlakosság nincs lebontva férfi és női népességre. A melléklet táblázataiban az 1880-as évre is található számsorokat az írni-olvasni tudók nagyságáról településre lebontva, de ezen számsorok szintén nem váltak a vizsgálat tárgyává, mivel csak az összlakosság számával tudtam összevetni, ugyanis a 0–6 éves korig terjedő korosztály még nem rendelkezett az írás-olvasás képességével. Így az adatok csak sejtetik az alpműveltség nagyságát.

Sajnos, ebben a fejezetben nincs tér arra, hogy részletesebben foglalkozunk a régió iskolázottságának a felmérésével. Eredményes és egyben sokatmondó lenne egy olyan kutatás, amely nyomon követné az iskolák számának növekedését 1868–1910 között, különös tekintettel az állami és egyházi iskolákra, és felmérné az iskolatípusokat, az iskolák diákjai számának fejlődését s egyben a diákokra eső tanárok számát is.

A táblázat adataiból megállapítható, hogy az 1900-as és 1910-es népszámlálások felmérésének alapján a vármegye és a régió lakosságának írni-olvasni tudása elmaradt az országos átlagtól, de a vizsgált terület lakosságának átlaga magasabb, mint a vármegyéé.

5. táblázat. A vármegye és a régió írni-olvasni tudó lakosainak százalékaránya

Országos átlag	Megyei átlag	A régió átlaga
1900: 61,4%	51,63%	56,31%
1910: 68,7%	60,91%	65,68%

Miben rejlik az eltérés oka? A probléma gyökereit a vármegye gazdaságának fejlettségi szintjében kell keresnünk. Zemplén vármegye ugyanis azon vármegyék közé tartozott, amelyek gazdaságilag az ország elmaradottabb részét alkották. A fejlődés ütemét egyrészt demográfiai tényezők gátolták, másrészt a települések elhelyezkedésének a sajátosságai. A hegyvidéki települések szétszórtsága, amely a vármegye északi részén domináns, nehézségeket okozott az iskolahálózat kiépítésében és fejlesztésében. A negatív tényezők ellenére is fejlődésnek lehetünk tanúi a vármegyében, úgyszintén a régióban is. Azt, hogy a régió írni-olvasni tudó lakosságának az aránya magasabb a vármegye átlagától, a vizsgált terület fekvése is befolyásolta, ugyanis a régió a vármegye gazdaságilag frekventáltabb részén terült el, és a településhálózat kompakt s egyben könnyen megközelíthető is. Ezt a fejlődést látszik alátámasztani az a tény is, hogy a 88 településből 85-ben (1910) a lakosság írni-olvasni tudása 50 százalék fölött mozgott, míg 1900-ban csak 64 településen volt 50 százalék fölött az írni-olvasni tudók száma. (Lásd az egyes települések írni-olvasni tudók számát 1900, 1910-ben százalékban is a 6. táblázatban.)

6. táblázat. Írni-olvasni tudók száma települések szerinti felbontásban 1900-ban és 1910-ben

Település	1900				1910			
	Össz- létszám	6 évnél idő- sebbek száma	Ír és olvas	%-ban	Össz- létszám	6 évnél idő- sebbek száma	Ír és olvas	%-ban
Ágcsenyő	495	403	287	71,21	485	403	244	60,54
Bacska	642	533	357	66,97	632	503	374	74,35
Bacskó	757	642	246	38,31	727	608	272	44,73
Barancs	444	375	231	61,60	428	371	196	52,83
Battyán	1134	893	514	57,55	1064	971	501	51,59
Bély	907	715	409	57,20	1030	842	534	63,42
Biste	218	177	115	64,97	222	189	144	76,19
Bodrogmező	827	671	434	64,67	781	647	466	72,02
Bodrogszentes	939	754	466	61,80	966	819	489	59,70
Bodrogszerdahely	1437	1165	666	57,16	1561	1280	747	58,35
Bodrogzög	281	224	113	50,44	276	238	96	40,33
Bodrogycs	420	344	200	58,13	487	402	233	57,96
Bodzásújlak	1200	1014	538	53,05	1035	893	539	60,35
Boly	737	614	395	64,33	728	615	377	61,30
Borsi	716	578	291	50,34	783	648	484	74,69
Céke	1020	852	650	76,29	1029	868	629	72,46
Csarnahó	470	397	261	65,74	435	380	312	82,10
Cselej	752	637	355	55,72	712	694	424	61,09
Csörgő	608	488	279	57,17	460	382	257	67,27
Dargó	419	343	92	26,82	414	339	222	65,48
Egres	331	277	145	52,34	341	279	165	59,13
Gálszécs	3173	2656	1534	57,75	3284	2790	2007	71,93
Garany	1137	948	528	55,69	1247	1045	712	68,13
Gercsely	500	409	194	47,43	528	424	261	61,55
Gerenda	401	327	141	43,11	397	338	207	61,24
Hardicsa	1187	1015	561	55,27	1228	1063	700	65,85
Imreg	605	511	352	68,88	566	500	339	67,80
Isztáncs	445	385	242	62,85	443	380	268	70,52
Kaponya	197	160	68	42,50	164	133	88	66,16
Kásó	433	360	180	50,00	436	360	222	53,01
Kazsu	319	267	156	58,42	276	243	164	67,48
Kereplye	326	260	145	55,76	262	206	125	60,67
Királyhelme	2303	1907	1370	71,84	2725	2318	1877	80,97
Kisazar	539	459	227	49,45	513	426	267	62,67
Kisbári	150	172	80	62,99	151	127	86	67,71

Település	1900				1910			
	Össz- létszám	6 évnél idő- sebbek száma	Ír és olvas	%-ban	Össz- létszám	6 évnél idő- sebbek száma	Ír és olvas	%-ban
Kisdobra	426	349	222	63,61	488	401	270	67,33
Kisgéres	1354	1129	743	65,81	1245	1065	735	69,01
Kiskázmér	220	191	81	42,40	184	158	82	51,89
Kiskövesd	590	482	317	65,76	601	510	397	77,87
Kisruszka	189	159	78	49,05	164	141	76	53,90
Kistárkány	919	750	428	57,06	1068	883	560	63,42
Kistoronya	605	591	319	53,97	567	475	329	69,26
Kisújlak	191	159	79	49,68	198	163	97	59,50
Kiszte	422	351	141	40,17	361	300	182	60,66
Kolbaszó	623	594	241	40,57	699	574	367	63,93
Ladmóc	826	675	422	62,51	718	615	429	69,75
Lasztóc	698	596	357	59,89	792	681	467	68,57
Legenye	492	409	233	56,96	473	408	240	58,82
Lelesz	1921	1591	1010	63,48	1821	1493	1031	69,05
Magyarizsép	1095	913	523	57,28	1137	951	575	60,46
Magyarsas	578	482	263	54,56	562	471	285	60,50
Mihályi	575	482	271	56,22	712	604	441	73,01
Nagyazar	730	599	319	53,25	698	591	394	66,66
Nagybári	350	296	187	63,17	387	409	226	55,25
Nagygéres	944	768	485	63,15	1011	831	501	60,28
Nagykázmér	522	426	253	59,38	531	457	294	64,33
Nagykövesd	1229	1016	616	60,62	1089	912	629	68,96
Nagyruszka	671	569	388	68,18	655	555	384	69,18
Nagytárkány	1107	886	491	55,41	1120	924	612	66,23
Nagytoronya	751	611	315	51,55	762	653	441	67,53
Örös	614	517	409	79,11	742	633	509	80,41
Pálfölde	184	144	80	55,55	152	132	69	52,27
Parnó	1370	1143	505	44,18	1519	1356	894	65,92
Pelejte	832	684	740	35,08	681	575	354	61,56
Perbenyik	1281	1023	722	70,57	1379	1147	874	76,19
Rad	505	407	161	39,55	440	407	221	54,29
Szécskeresztúr	1135	1061	495	46,65	1071	891	547	61,39
Szentmária	501	411	241	58,63	348	274	176	64,23
Szilvásújfalu	607	498	238	47,79	656	546	373	68,31
Szinyér	335	272	137	50,36	344	284	191	67,25
Szolnocska	402	342	163	47,66	352	306	188	61,43

Település	1900				1910			
	Össz- létszám	6 évnél idő- sebbek száma	Ír és olvas	%-ban	Össz- létszám	6 évnél idő- sebbek száma	Ír és olvas	%-ban
Szőlőske	373	319	165	51,72	395	333	210	63,06
Szomotor	532	426	272	63,84	640	516	336	65,11
Sztankóc	279	234	132	56,41	263	221	136	61,53
Szürnyeg	567	472	281	59,53	547	462	313	67,74
Tarnóka	192	165	42	25,45	194	164	115	70,12
Szécsudvar	497	431	219	50,81	476	403	196	48,63
Töketerebes	4623	3829	1903	49,69	4708	3948	2241	56,76
Úpor	559	468	237	50,64	563	474	290	62,50
Vécse	1191	995	458	46,03	1244	1047	629	60,07
Véke	640	523	271	51,81	596	480	271	56,45
Velejte	788	656	147	22,40	707	578	346	59,86
Visnyó	403	352	221	62,78	350	304	184	60,52
Zebegnyő	523	443	211	47,62	501	426	495	69,24
Zemplén	431	592	371	62,66	701	578	412	71,28
Zemplénkelecseny	267	233	112	48,06	267	221	165	74,66
Zétény	741	593	362	61,04	760	638	447	70,06

Összegzés

Mivel a népművelés alapfeltételét a történelem során az iskolák biztosították, ezért kísérletet tettünk a régióban működő iskolák és tanítók számának a felmérésére. Természetesen az adatok nem minden esetben pontosak, így csak sejtetni engedik a régió iskolahálózatának a meglétét és jellemzőit. A pontatlanságok ellenére is kijelenthetjük, hogy az 1868. évi népiskolai törvény a régióban előnyös változásokat eredményezett. Ezt az eredményt látszott alátámasztani az a tény is, hogy a 88 településből 1910-re 85-ben a lakosság írni és olvasni tudása 50% fölött mozgott, míg 1900-ban csak 64 településen volt 50% fölötti az írni-olvasni tudók aránya.

Sajnos napjainkig nem történt kísérlet arra, hogy a régió iskolatörténetét feldolgozzák, annak ellenére, hogy ez a téma bővelkedik forrásanyaggal.

Jegyzetek

1. Dudás Gyula: Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. In: Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez. *Sátoraljaújhely*, 1906.
2. Dudás Gyula: i. m. 149. p.
3. Dudás Gyula: i. m. 232. p.
4. Várhelyi Imre–dr. Barna Géza: A népoktatás fejlődése. In: Csikvári Antal (szerk.) *Zemplén vármegye*. 1940, 149. p. /Vármegyei szociográfiák./
5. Várhelyi Imre–dr. Barna Géza: i. m. 149. p.
6. Dudás Gyula: i. m. 321. p.

7. Balogh Pál: *Népfajok Magyarországon* (1902) című munkájában aprólékosan foglalkozik Magyarország népeinek írni-olvasni tudásával. Szerinte a 19. században országos átlagban a népesség nagyobbik fele (1000 közül 520) nem ismeri a betűt. Az analfabéták közt a nők vannak többségben, a betűket ismerők közül a férfiak csak közel negyedrészt, a nők alig ötödrészt teszik ki a népességnek. A nők jelentős hányada s a férfi lakosság egy töredéke csupán olvasni tanul.
8. Közoktatásügy. In: Borovszky Samu: *Zemplén vármegye*. Budapest, 1905. 225. p. – A vármegyében az első állami iskolát 1872-ben Kazsu községben alapították.
9. Balogh szerint 1000 oroszra 869 analfabéta esik. Saját vidékén az orosz nép mérlege (a Felvidéken) javul, s az analfabéták száma 850-re csökken (i. m. 1079. p.).
10. „E nép átlagos többsége, mely sem nem ír, sem nem olvas (1000 tót közül 473) csupán relatív többség, mert elég nagy hányad jut azokra, kik nem írnak, de olvasnak (96). Annál feltűnőbb, hogy a tótok elemi műveltségének mérlege a Felvidéken, tehát saját nyelvvidékükön romlik (itt az analfabéták arányszáma 477-re rúg), ellenben az Alföldön s Túl a Dunán, hol a tótok a magyarság közt élnek nyelvszigeteiken, az írástudók emelkednek (az Alföldön 513, Túl – a – Dunán 508 arányszámig).” Balogh Pál: i. m. 1079. p.; *Demográfia*. Budapest, KSH, 1996, 145. p.
11. Ezen törvény értelmében a 6–11 éves gyermekek – amennyiben nevelésükről nem a szülői háznál vagy magánintézetekben gondoskodtak – nyilvános mindennapi iskolába voltak kötelesek járni, a 12–14 évesek pedig ismétlőiskolába.
12. *Magyarország népessége és gazdasága*. Budapest, KSH, 1996, 12. p.
13. Tanügyi statisztika. In: Borovszky Samu: *Zemplén vármegye*. 226. p.
14. „*Zemplén*” naptára az 1896-ik évre. Sátoraljaújhely, 1896.
15. „*Zemplén*” naptára az 1900-ik évre. Sátoraljaújhely, 1900.
16. „*Zemplén*” naptára az 1905-ik évre. Sátoraljaújhely, 1905.
17. „*Zemplén*” naptára az 1911-ik évre. Sátoraljaújhely, 1911.
18. Az 1868. XXXVIII tc. már kimondja, hogy ha egy községben legalább 30 tanköteles korú (6–12 éves) gyermek él, és nincs más működő felekezeti iskola, a község köteles elemi népiskolát felállítani.
19. *Magyarország népessége és gazdasága*. Budapest, KSH, 1996, 12. p.
20. Thirring Lajos: Magyarország népessége 1869–1949 között. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája*. Budapest, 1963, 311. p.
21. Thirring Lajos: i. m. 311. p.
22. Klinger András: A népesség kulturális helyzete. In: *Demográfia*. Budapest, KSH, 1996, 145. p.
23. Thirring Lajos: i. m. 309. p.

Irodalom

- Ballagi Géza: Népesség. In: *Zemplén vármegye közgazdasági és közművelődési állapota*. Budapest, 1892.
- Ballagi Géza: *Zemplén vármegye*. Budapest, 1893.
- Balogh Pál: *Népfajok Magyarországon*. Budapest, 1902.
- Balogh Pál: *Statisztikai adatok Zemplén vármegye néprajzához*. Sátoraljaújhely, 1908.
- Borovszky Samu (szerk.): *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely Rendezett Tanácsú Város*. Budapest, 1905. /Magyarország Vármegyéi és Városai./
- Csikvári Antal: *Zemplén vármegye*. Budapest, 1940. /Vármegyei szociográfiák, XI./
- Dudás Gyula: Adatok az oktatásügy történetéhez Zemplén vármegyében. In: *Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez*. Sátoraljaújhely, 1996.
- Klinger András: A népesség kulturális helyzete. In: *Demográfia*. Budapest, KSH, 1996.

Magyarország népessége és gazdasága. Budapest, KSH, 1996.

Thirring Lajos: Magyarország népessége 1869–1949 között. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiaja.* Budapest, 1963.

Várhegyi Imre–dr. Barna Géza: A népoktatás fejlődése. In: Csíkvári Antal (szerk.) *Zemplén vármegye.* 1940. /Vármegyei szociográfiák./

„Zemplén” naptára az 1896-ik évre. Sátoraljaújhely, 1896.

„Zemplén” naptára az 1900-ik évre. Sátoraljaújhely, 1900.

„Zemplén” naptára az 1905-ik évre. Sátoraljaújhely, 1905.

„Zemplén” naptára az 1911-ik évre. Sátoraljaújhely, 1911.

A Magyar Korona országai 1900. évi népszámlálásának főbb eredményei. A népesség általános leírása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 2. Budapest, 1902.

A Magyar Korona Országai 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 41. Budapest, 1912.

ARANKA T. SÁPOS

THE EDUCATIONAL SITUATION OF THE TREBIŠOV DISTRICT IN THE 19TH CENTURY AND AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The author in her study examines the situation of education in the Trebišov district situated in the former Zemplén county. In her short historical survey, she states that the schooling of the population improved after the Ratio Educationis issued by Maria Theresia, later the Act on Peoples' School in 1868 resulted significant changes in the region and influenced the organisation of basic education for long decades, including the 6-grade primary school, the 3-grade primary school and the 3-grade economic repeating school, and 4-grade higher elementary school. This result seemed to be supported also by the fact that in 1910 in 85 of 88 territories, the ability of population to read and write was over 50%, while in 1900 the rate of those who had the knowledge to read and write represented 50% only in 64 territories. During the dualism the number of pedagogues working in schools and education keeps raising. The author then gives a detailed information on the statistical data on schools from 1868, 1879, 1899 and 1904 by villages and religion (Roman Catholic, Greek Catholic, Reformed, Evangelic, Israelite).